

تحلیل محتوای مجله‌های علمی - پژوهشی روان‌شناختی ایران: موضوع و روشهای پژوهش

Content Analysis of Iranian Psychological Journals:

Research Topics and Methods

Behrouz Mahram
Ferdowsi University
of Mashhad

Effat Tavanaee Shahroudi
M. A. in Education

عفت توانایی شاهرودی
کارشناس ارشد علوم تربیتی

دکتر بهروز مه‌رام
استادیار دانشگاه فردوسی مشهد

چکیده

این پژوهش با هدف تحلیل محتوای مقاله‌های علمی - پژوهشی در مجله‌های روان‌شناسی شکل گرفت. سیصدو هفده مقاله منتشر شده در هفت مجله علمی - پژوهشی بین سالهای ۱۳۸۶-۱۳۸۴، به طور تصادفی به ۶ پژوهشگر روان‌شناسی ارائه شد تا براساس موضوع و روشهای پژوهشی آنها تحلیل محتوا شوند. پژوهشگر دیگری نیز ۲۰ درصد از مقاله‌های هدف را به طور تصادفی تحلیل کرد (ضریب توافق بین ارزیابها = ۰/۸۵). یافته‌ها نشان دادند که قلمروهای روان‌شناسی سلامت، تحولی، تربیتی، بالینی و مشاوره‌ای، فراوانترین موضوعها و استانداردهای آزمون، همبستگی، مدل‌های علی، تجربی و شبه تجربی فراوانترین روشهای پژوهش بودند. مقاله‌ای درباره روان‌شناسی ورزش یا مبتنی بر روشهای کیفی یافت نشد. **واژه‌های کلیدی:** تحلیل محتوا، موضوع و روش پژوهش، مجله‌های علمی - پژوهشی روان‌شناسی.

Abstract

This study aimed the content analysis of academic articles in psychology journals. Three hundred seventeen articles of seven scientific Iranian journals published in 2005-2007 were given randomly to 6 psychology researchers to content analysis regarding their topics and research methods. Another researcher reanalyzed 20% of the target articles randomly (intra-rater correlation coefficient = 0.85). Findings demonstrated that the areas of health, developmental, educational, clinical, and counseling psychology were the most frequent subjects. The most common designs were test standardization, correlational, causal-models, experimental and quasi-experimental studies. No articles about sport psychology or any articles based on qualitative methods were found.

Key words: content analysis, research topic and method, scientific psychology journals.

مقدمه

در حالی که گسترش دانش و تولید علم، یکی از شاخصه‌های توسعه هر جامعه محسوب می‌شود، ضرورت دارد تا پژوهشگران رشته‌های مختلف علوم در حیطه‌ای تخصصی غور کنند، کار گروهها و انجمنهای علمی به صورت مستمر و با تمهیداتی مانند فراخوان پژوهش، مقاله، برگزاری کنفرانس و یا سخنرانیهای علمی و اعطای بورسهای تحصیلی به شناخت خلاءهای موجود بپردازند و پس از آن زمینه را برای ایجاد پژوهشکده، نشر مجله تخصصی و ایجاد رشته - دوره تحصیلی جدید فراهم آورند. عدم توجه به این مهم، باعث می‌شود تا جامعه علمی در یک کشور به سمت و سویی محدود و معین معطوف شود و پژوهشگران در حیطه‌ای واحد و غافل از دیگر قلمروهای موضوعی به تحقیق و تفحص بپردازند.

معضل فراموشی و یا نادیده‌انگاری برخی از قلمروهای موضوعی در حوزه روان‌شناسی کشور مشهود است. در حالی که مؤسسه‌هایی مانند انجمن روان‌شناسی امریکا^۱ (۲۰۰۹) به معرفی شصت و پنج انجمن تخصصی به عنوان زیرمجموعه پرداخته‌اند و برای هر یک از آنها [از قبیل روان‌شناسی ورزش^۲ و یا روان‌شناسی رسانه^۳] مجله‌هایی تخصصی پیش‌بینی کرده‌اند و یا جامعه روان‌شناسان انگلستان^۴ (۲۰۰۹) ذیل گروههای تخصصی خود به معرفی انجمن روان‌شناسی شغلی^۵ و یا روان‌شناسی قضایی^۶ می‌پردازد، حداقل انتظار آن است که مقاله‌هایی در این خصوص در کشور انتشار یابند. همچنین اگرچه در کنفرانسی بین‌المللی و تخصصی در قلمرو روان‌شناسی (سیزدهمین کنفرانس بین‌المللی و چهل و چهارمین کنفرانس ملی آکادمی روان‌شناسی کاربردی هندوستان^۷، ۲۰۰۹)، یک روز از بازه زمانی سه روزه کنفرانس به موضوعهای روان‌شناسی نظامی و جنگ تخصیص می‌یابد، خلاء وجودی مجله و یا مقاله‌های تخصصی در این قلمرو و برای کشوری در موقعیت تهدید نظامی، کاملاً غیرموجه تلقی می‌شود.

روی آورد پژوهشگران در انتخاب روش به گونه‌ای که از یکسو همراستا با مبانی نظری و روش‌شناسی تحقیق و انتخاب پارادایم^۸ در تناسب با مفروضه‌های عمومی فلسفی درباره ماهیت جهان و چگونگی شناخت آن باشد (مکسول، ۲۰۰۵ و کرسول، ۲۰۰۷) و از سوی دیگر همسو با پرسشها و یا فرضیه‌های تحقیق تلقی شود، موضوعی قابل تأمل و حائز اهمیت است. لطف‌آبادی، نوروزی و حسینی (۱۳۸۶) نیز براساس تحلیل محتوای ۷۸ مقاله روان‌شناسی که در آخرین شماره‌های چهارده مجله علمی - پژوهشی روان‌شناختی و علوم تربیتی انتشار یافته بودند، گزارش کردند که از این تعداد، ۷۵ مقاله با روی آورد فلسفه تحصلی، دو مقاله با روی آورد پدیدارشناختی و یک مقاله از نوع فلسفه متفاوت علم بوده و بر این اساس، ۹۶ درصد مقاله‌های پژوهشی براساس فلسفه استقرارگرایي و از نوع تحصلی بوده‌اند، ضمن آنکه تنها در یک مقاله به بنیان نظری پشتوانه پژوهش اشاره شده است. این در حالی است که مهرا م (۲۰۰۹) به عدم همراستایی بسیاری از پژوهشهای روان‌شناختی از حیث روش و بنیانهای نظری اشاره کرده است و عدم بهره‌گیری از روشهایی متناسب با مطالعات در بافت اجتماعی [مانند مطالعات قوم‌نگاری] را به عللی از قبیل سیطره مطالعات کمی، طولانی‌بودن زمان برخی از پژوهشهای کیفی و عدم آشنایی کافی دانشجویان و فارغ‌التحصیلان این حیطه با قلمرو مطالعات کیفی نسبت داده است. همچنین شعبانی‌ورکی (۱۳۸۵ الف) در بررسی بیست و سه پژوهش انجام شده در شورای تحقیقات آموزش و پرورش عنوان کرده که اغلب پژوهشها به صورت کمی و با روش توصیفی انجام شده‌اند و در هیچ موردی ارتباط آنها با مبانی نظری تحقیق نیز مشخص نشده است. براساس آنچه گذشت، دو سؤال اصلی این مطالعه به شرح ذیل بوده است:

- ۱- توزیع مقاله‌های چاپ شده در قلمرو روان‌شناسی، از حیث موضوعی چگونه است؟
- ۲- روش پژوهش مورد استفاده در مقاله‌های مورد

1. American Psychological Association (APA)
2. exercise and sport psychology
3. media psychology
4. British Psychological Society (BPS)

5. occupational psychology
6. forensic psychology
7. Indian Academy of Applied Psychology
8. paradigm

بررسی چگونه است؟

روش

سید و هدفده مقاله آنها مورد بررسی قرار گرفت. مقاله‌هایی که در مجله‌های مشترک** به قلمروهای کاملاً تخصصی در حوزه علوم تربیتی اختصاص داشتند [مانند تاریخ و فلسفه آموزش و پرورش، آموزش و پرورش اسلامی، مدیریت آموزشی، برنامه‌ریزی آموزشی و اقتصاد آموزش و پرورش، جامعه‌شناسی آموزش و پرورش، آموزش و پرورش تطبیقی، برنامه درسی، سنجش و ارزشیابی آموزشی، تکنولوژی آموزشی، آموزش و پرورش بزرگسالان] از نمونه کنار گذاشته شدند. عنوانها و مشخصه‌های مجله‌های مورد بررسی در جدول ۱ ارائه شده‌اند.

جامعه پژوهش، همه مجله‌های دارای امتیاز علمی - پژوهشی در روان‌شناسی بود که بین سالهای ۱۳۸۴ تا پایان ۱۳۸۶ منتشر شده‌اند. از میان این جامعه که دارای یازده عنوان بود*، هفت مجله که دسترسی به آنها از طریق کتابخانه‌های دانشگاه فردوسی مشهد و نیز پایگاه‌های جامع اطلاع‌رسانی نشریه‌های کشور^۱ (MagIran) و جهاد دانشگاهی (SID)^۲ وجود داشت به عنوان نمونه انتخاب و

جدول ۱.

مجله‌های مورد مطالعه از حیث قلمرو موضوعی و تعداد مقاله‌های مورد بررسی

عنوان مجله	ناشر	قلمرو موضوعی	تعداد مقاله	قلمرو زمانی
۱. مطالعه تربیتی و روان‌شناسی	دانشگاه فردوسی مشهد با همکاری انجمن ایرانی تعلیم و تربیت	مشترک	۴۸	۸۴-۸۶
۲. اندیشه‌های نوین تربیتی	دانشگاه الزهرا (س) با همکاری انجمن ایرانی تعلیم و تربیت	مشترک	۳۴	۸۴-۸۵
۳. علوم تربیتی و روان‌شناسی	دانشگاه شهید چمران اهواز	مشترک	۳۷	۸۵-۸۶
۴. مطالعات روان‌شناختی	دانشگاه الزهرا (س)	روان‌شناسی	۳۴	۸۴-۸۵
۵. روان‌شناسان ایرانی	دانشگاه آزاد اسلامی واحد تهران جنوب	روان‌شناسی	۶۰	۸۵-۸۶
۶. روان‌شناسی	دانشگاه تبریز	روان‌شناسی	۲۵	۸۵
۷. روان‌شناسی	انجمن ایرانی روان‌شناسی	روان‌شناسی	۷۹	۸۴-۸۶

توجه: مشترک = مجله‌های علوم تربیتی و روان‌شناسی

انسانی و یا مطالعات زنان از نمونه مورد بررسی حذف شدند. برای تعیین قلمرو موضوعی در روان‌شناسی، ابتدا از منابع معتبر مکتوب (مانند اتکینسون، اتکینسون، اسمیت، بوم و هوکسما؛ ۲۰۰۳/۱۳۸۵) و پایگاه‌های معتبر و شناخته شده مانند انجمن روان‌شناسی آمریکا (۲۰۰۹) و جامعه روان‌شناسان انگلستان (۲۰۰۹) استفاده و قلمرو موضوعی رشته‌ها تعیین شد. با توجه به عدم همسانی دسته‌بندیها و یا تعداد زیاد طبقه‌ها در برخی از آنها مانند پنجاه‌وشش طبقه در قلمرو روان‌شناسی (انجمن روان‌شناسی آمریکا، ۲۰۰۹)، طبقه‌بندی اولیه موضوعی تدوین

در این مطالعه، از انتخاب مجله‌هایی که در قلمروهای کاملاً تخصصی - موضوعی مقاله منتشر کرده یا ویژه- نامه‌هایی از مجله را به موضوعی واحد تخصیص داده بودند خودداری شد، زیرا ورود این مجله‌ها در مطالعه سبب می‌شد تا فراوانی مقاله‌ها براساس موضوع و در قلمروهای معین، به شکلی غیرواقعی جلوه‌گر شود. افزون بر این، مجله‌های فاقد سوگیری موضوعی به‌طور مناسبتری می‌توانستند چگونگی توزیع مقاله‌ها در قلمروهای موضوعی روان‌شناسی را نمایان سازند. بر این اساس، مجله‌هایی مانند پژوهش در حیطه کودکان استثنایی، علوم

1. Iranian Magazines Database

2. Scientific Information Database

* براساس گزارش کمیسیون بررسی نشریه‌های علمی کشور در مرداد ۱۳۸۷ و برگرفته از سایت وزارت علوم، تحقیقات و فناوری.

** منظور از قلمرو موضوعی مشترک، نشر توأمان مقاله‌های علوم تربیتی و روان‌شناسی است.

و به شش نفر از متخصصان رشته‌های مختلف روان-شناسی [چهار نفر با مدرک دکترای تخصصی و دو نفر دانشجوی دکتری] ارائه و براساس اجماع آنان قلمرو موضوعی تعیین شد (جدول ۲).

جدول ۲.
قلمرو موضوعی در روان‌شناسی

قلمرو موضوعی	پوشش قلمرو موضوعی
روان‌شناسی پرورشی و آموزشگاهی	موضوعهای مربوط به یادگیری و تدریس، خلاقیت، مهارتهای تفکر، انگیزش تحصیلی، هوش، باورها و راهبردهای شناختی و فراشناختی در ارتباط با یادگیری.
روان‌شناسی و آموزش کودکان استثنایی	معرفی و ارائه شیوه‌های آموزش خاص برای افراد استثنایی اعم از سرآمد، نابینا، ناشنوا، معلول حرکتی، عقب‌مانده ذهنی و دیرآموز، افراد دارای اختلالهای گویایی و شیوه‌های شناسایی آنان.
روان‌سنجی	مبانی نظری، هنجارسازی و ساخت آزمونهای روان‌شناختی.
آزمایشگاهی، فیزیولوژیکی و نوروسایکولوژی	واکنش انسان یا حیوان به محرکهای حسی و بهره‌گیری از شیوه‌های آزمایشگاهی برای انجام واکنشهای هیجانی. کشف ارتباط رفتار با فرایندهای زیستی، داروشناسی، علوم عصب‌نگر.
روان‌شناسی اجتماعی	اثر تعامل افراد بر باورها و رفتار آنها، رفتار و ارزشهای گروهی، تبلیغات، متقاعدسازی و اثربخشی، گروههای اقلیت و موضوعهای مرتبط با رفتارهای اجتماعی زنان.
رشد و تحول	تحول کودک، نوجوان، بزرگسال و کهنسال، مطالعه تواناییهای خاص نظیر پیدایش زبان.
بالینی و مشاوره	تشخیص و درمان مشکلات هیجانی و رفتاری نظیر بیماریهای روانی، اعتیاد به مواد مخدر و اختلالهای زناشویی و خانوادگی، مشاوره تحصیلی و شغلی.
سلامت و بهداشت روانی	پیوند میان روان‌شناسی و پزشکی زیستی در خصوص سلامت و بیماری، تیمارکردن و ارتقاء زندگی و توسعه مهارت زندگی در عموم انسانها با تاکید بر گروههای خاص مانند سالمندان، زنان و اقلیتها.
صنعتی، محیطی، سازمانی و نظامی	گزینش مناسب افراد برای مشاغل، بهبود ارتباط افراد با وسایل مکانیکی، جنگ روانی، رابطه عوامل محیطی مانند آلودگی هوا، آب و سروصدا با جنبه‌های روان‌شناختی و کاربرد روان‌شناسی در مسائل نظامی و امنیتی.
هوش مصنوعی	طراحی آدمهای ماشینی و رایانه‌ای.
قانونی، جنایی و مددکاری	ارائه خدمات مشاوره‌ای به پلیس و ناظرین بر مجرمین، مددکاری و کار با زندانیان و خانواده‌های آنان.
شخصیت	توجه به تفاوت‌های فردی، دسته‌بندی افراد برای مقاصد علمی و مطالعه هر یک از خصیصه‌های منحصر به فرد.
مبانی نظری، فلسفی، مذهبی و تاریخی	موضوعهایی از قبیل تعامل نظریه‌های روان‌شناسی با بنیانهای فلسفی و علمی، روان‌شناسی ادیان، نظامهای ارزشی، معرفی پشتوانه‌های دینی برای نظریه‌های روان‌شناسی، رابطه اعتقاد و عملکرد مذهبی با جنبه‌های بهداشت روانی.
ورزشی	تأثیر ورزش بر جنبه‌های روان‌شناختی، ارتباط ویژگیهای شخصیتی با میزان و نوع ورزش افراد و ...

آری، جی کوبز و رضویه (۱۹۹۶)، دلاور (۱۳۸۵)، سرمد، بازرگان و حجازی (۱۳۷۸)؛ نادری و سیف‌نراقی (۱۳۸۵)؛ شعبانی‌ورکی (۱۳۸۵)؛ ب، گال، بورگ و گال (۲۰۰۶/۱۳۸۷)؛ بیابانگرد (۱۳۸۷)؛ حافظ‌نیا (۱۳۸۵)؛ ساروخانی (۱۳۸۵) و هومن (۱۳۷۳ و ۱۳۸۵). جدول (۳) نشان‌دهنده این دسته‌بندی است.

دسته‌بندی روشهای پژوهش نیز براساس تجدیدنظر و تلفیق در روشهای پژوهشی معرفی شده در علوم تربیتی و روان‌شناسی صورت پذیرفت. تلاش شد تا دسته‌بندی روشها به گونه‌ای باشد که ضمن پرهیز از گستردگی، دارای جامعیت و در برگیرنده روشهای مختلف باشد. مهمترین کتابها و منابع مورد استفاده به قرار زیر بود:

روش	توصیف
کمی	
پیمایشی	زمینه‌یابی، نگرش‌سنجی، همه‌گیرشناسی [سرمد و دیگران، ۱۳۷۸]
همبستگی	بررسی روابط میان دو یا چند متغیر در قالب ضرایب همبستگی، مدل‌های رگرسیونی و طرح‌های چند متغیری علی‌مانند مدل‌های ساختاری [گال و دیگران، ۲۰۰۶/۱۳۸۷]
علی - مقایسه‌ای	بررسی علل از طریق پیامدها و مقایسه مبتنی بر گذشته‌نگری [صاحبی، ۱۳۸۲]
آزمایشی	مطالعه در شرایط آزمایشی و با رعایت دستکاری متغیر مستقل و بیشینه کنترل [آری و دیگران، ۱۹۹۶]
شبه آزمایشی	مطالعه در شرایط آزمایشی و در شرایطی که بیشینه کنترل - از جمله انتساب تصادفی - امکان‌پذیر نباشد [آری و دیگران، ۱۹۹۶]
تک آزمودنی	مطالعات آزمایشی در تعداد اندکی از آزمودنیها و براساس کنترل از طریق مقایسه با خود آزمودنیها (خط پایه) [صاحبی، ۱۳۸۲]
تحلیل محتوا	بررسی محتوای یک اثر مانند کتاب، روزنامه و یا فیلم، از طریق شمارش واحدهای ثبت [هومن، ۱۳۸۵]
فراتحلیل	از جمله فنون آماری که به تحلیل چندین تحقیق کمی در خصوص موضوعی واحد پرداخته و براساس سطح خطای مطالعات، به یافته و اندازه اثری جدید دست می‌یابد [دلاور، ۱۳۸۵]
هنجاریابی (ساخت آزمون)	مناسب‌سازی یک تست برای یک جامعه از لحاظ هنجار، اعتبار و روایی [صاحبی، ۱۳۸۲]
کیفی	
قوم‌نگاری	مطالعه گروهی مشخص از افراد و یا گروه‌های اجتماعی براساس حضور پژوهشگر در بافت مورد مطالعه و درک بلاواسطه وقایع [گال و دیگران، ۲۰۰۶/۱۳۸۷]
تاریخی	مطالعه وقایع مربوط به گذشته از طریق آثار مکتوب و اسناد یا آثار و ابنیه [سرمد و دیگران، ۱۳۷۸]
تحلیل محتوا	بررسی محتوای یک اثر مکتوب، دیداری یا شنیداری براساس روی‌آوردی تفسیری و خردگرایانه [گال و دیگران، ۲۰۰۶/۱۳۸۷]
روایتی	جمع‌آوری روایتها و حکایت‌های مختلف در خصوص یک پدیده و سرایش روایتی نو برای آن توسط محقق [شعبانی‌ورکی، ۱۳۸۵ ب]
موردی	مطالعه همه جانبه یک فرد، یک گروه و یا یک نهاد اجتماعی [هومن، ۱۳۸۵]
سایر	
تلفیقی ^۱	استفاده از دو روش مختلف با بهره‌گیری از دو روی‌آورد کمی و کیفی [ساروخانی، ۱۳۸۵]
مروری	این نوع مطالعات نظری معمولاً به روشن‌شدن زوایای یک مسأله کمک می‌کند [حافظ‌نیا، ۱۳۸۵]
تحلیل ثانویه	بهره‌گیری از داده‌های جمع‌آوری شده حاصل از یک یا چند مطالعه قبلی، با هدف پاسخ‌دهی به سؤالا و یا فرضیه‌هایی جدید [احمدی، ۱۳۸۷]

علت قراردادن تحلیل محتوا در هر دو دسته مطالعات کمی و کیفی، امکان استفاده از این روش برای هر دو نوع

کدگذاری شدند و میزان همخوانی نزدیک به ۰/۸۵ به دست آمد.

یافته‌ها

جدول ۴، توزیع مقاله‌های چاپ شده در قلمروهای مورد بررسی از لحاظ موضوعی را نشان می‌دهد و مشخص می‌کند که بیشترین فراوانی مقاله‌های چاپ شده به ترتیب مربوط به روان‌شناسی سلامت و بهداشت روانی، روان‌شناسی پرورشی و آموزشگاهی و روان‌شناسی بالینی و مشاوره است. اما در قلمروهایی مانند روان‌شناسی قانونی، جنایی، مددکاری و هوش مصنوعی، فراوانی مقاله‌های منتشر شده بسیار کم (تنها دو مقاله) و در قلمرو روان‌شناسی ورزشی، هیچ مقاله‌ای به چاپ نرسیده بود.

جدول ۴.
توزیع مقاله‌های روان‌شناختی از حیث موضوع

قلمرو تخصصی	n	%
روان‌شناسی سلامت و بهداشت روانی	۶۵	۲۱/۵
روان‌شناسی پرورشی و آموزشگاهی	۵۷	۱۸/۸
روان‌شناسی بالینی و مشاوره	۵۰	۱۶/۵
روان‌شناسی شخصیت	۴۰	۱۳/۲
روان‌سنجی	۳۸	۱۲/۵
مبانی نظری، فلسفی، تاریخی و مذهبی	۲۰	۶/۶
روان‌شناسی آزمایشگاهی، فیزیولوژیک و نورو - سایکولوژی	۱۰	۳/۳
روان‌شناسی رشد و تحول	۷	۲/۳
روان‌شناسی و آموزش کودکان استثنایی	۴	۱/۳
روان‌شناسی اجتماعی	۴	۱/۳
روان‌شناسی صنعتی، محیطی، سازمانی و نظامی	۴	۱/۳
هوش مصنوعی	۲	۰/۰۶
روان‌شناسی قانونی، جنایی و مددکاری	۲	۰/۶
روان‌شناسی ورزش	۰	۰
مجموع	۳۰۳	۰/۱۰۰

توجه: با حذف مقاله‌هایی که دارای موضوعهای کاملاً تخصصی در حوزه علوم تربیتی بودند، تعداد کل مقاله‌ها به ۳۰۳ مقاله کاهش یافته است.

توزیع فراوانی روش پژوهش مقاله‌های انتخاب شده در جدول ۵ منعکس شده است و نشان می‌دهد که

روی آورد است. به‌زعم گال و دیگران (۲۰۰۶/۱۳۸۷) تحقیقات از نوع تحلیل محتوا می‌توانند به هر دو شکل کمی و کیفی انجام شوند. با اتکاء به روی آورد کمی، شمارش و عینیت در مقوله‌بخشی، اساس مطالعه قرار گرفته و فرض بر این است که مفاهیم درون متن می‌توانند برای همگان دریافت یکسانی را به دنبال داشته باشند. در تحلیل محتوای مبتنی بر روی آورد کیفی، تفسیر، تأویل و معناشناسی متن با روی آوردهایی مانند هرمنیوتیک مدنظر قرار می‌گیرد و اساس تفسیر و استنتاج بر خردگرایی و معنایابی پدیدارشناختی پژوهشگر استوار است.

واحد زمینه در این پژوهش، «مقاله» و واحد ثبت برای قلمرو موضوعی، «موضوع» و برای بررسی روش، «کلمه» بوده است. واحد زمینه وسیعترین متن محتوایی است که می‌توان آن را برای مشخص کردن واحد ثبت مورد بررسی قرار داد (هولستی، ۱۹۶۹/۱۳۸۰). منظور از واحد ثبت، بخش خاصی از محتوای مقاله است که با قرار گرفتن در مقوله‌ای معین مشخص می‌شود. این مؤلف انتخاب واحد ثبت و محتوا را در تطابق با نیازهای مسئله پژوهشی دانسته و واحدهای کلمه (نماد)، موضوع، شخصیت، پاراگراف و عنوان را به‌مثابه واحدهایی برای ثبت معرفی کرده است. در این مطالعه، در مواردی که روش پژوهش مقاله تصریح نشده بود و یا روش نمونه‌برداری و آزمون آماری به جای روش گزارش شده بود، پژوهشگران براساس نوع فرضیه و یا سؤال پژوهش روش مطالعه را مشخص کردند. فرایند کدگذاری بدین صورت بود که براساس توصیف قلمرو و موضوع روان‌شناسی (جدول ۲)، مقاله‌ها برای هر یک از قلمروهای موضوعی، در یکی از طبقه‌های مشخص شده قرار گرفت و سپس در فرم کدگذاری، روش مطالعه ثبت شد. در مواردی که موضوع به بیش از یک قلمرو مربوط بود، امکان تخصیص دو کد موضوعی به یک مقاله وجود داشت. در فرایند کدگذاری مقاله‌ها و به منظور اعتباربخشی به فرایند و با هدف بررسی ضریب اعتبار^۱ (هولستی، ۱۹۶۹/۱۳۸۰)، ابتدا در قالب مطالعه‌ای مقدماتی، بیست درصد از مقاله‌ها توسط دو ارزیاب،

و تربیتی معطوف شود. این در شرایطی است که دانشجویان رشته روان‌شناسی عمومی نیز به خاطر مواجهه با محتوای درسی مصوب که بیشتر در همان قالب اشتراک با دروس دیگر گرایشهای موجود روان‌شناسی است، از انتخاب موضوع پایان‌نامه خود در قلمروهایی مانند روان‌شناسی نظامی و یا جنایی اجتناب کنند. بر این اساس بدیهی است که فارغ‌التحصیلان بعدی نیز در مسیر ادامه این چرخه، فعالیت حرفه‌ای خود را دنبال کنند و کماکان تولید مقاله‌های علمی در قلمروهای موضوعی خاص محصور بماند. در واقع، تربیت افراد متخصص در رشته‌های جدید و از طریق اعزام دانشجو به خارج از کشور برای تحصیل در دیگر رشته‌هاست که می‌تواند زیربنای ایجاد علایق نو و توجه به موضوعهای مغفول و در نهایت تربیت متخصصانی دیگر در زمینه‌های مورد نیاز کشور را به دنبال داشته باشد و زیربنایی برای پژوهشها با موضوعی جدید را به ارمغان آورد. این موارد و نتایج ارائه شده در جدول ۴، ضرورت ایجاد و توسعه انجمنهای علمی و تخصصی و ترغیب مجله‌های علمی - پژوهشی را در مسیری که متناسب با برنامه توسعه و سند علمی کشور باشد، بیش از گذشته مبرهن می‌سازد.

در مسیر پاسخدهی به سؤال دوم (جدول ۵) نیز می‌توان به خلاء بهره‌گیری از برخی روشهای پژوهش پی برد و مشاهده کرد که در هیچ یک از ۳۱۷ مقاله بررسی شده در قلمروهای روان‌شناسی، از روش کیفی استفاده نشده است و اکثر مطالعات به روشهای همبستگی، علی - مقایسه‌ای، آزمایشی و پیمایشی معطوف بوده‌اند. در حالی که مؤلفان متعددی (مانند کرسول، ۲۰۰۷؛ بگدان و بیکلن، ۲۰۰۷ و مکسول، ۲۰۰۵) به دفاع از روشهای کیفی برخاسته‌اند و بر اهمیت این قبیل مطالعات و یا تلفیق دو روش کمی و کیفی در مطالعات مربوط به ابعاد روان‌شناختی تأکید کرده‌اند (استرینر، ۲۰۰۸)، نتایج این پژوهش نشان می‌دهند که اکثر مطالعات با روش کمی انجام شده و نسبت به انجام پژوهش از طریق روشهای دیگر غفلت شده است. مهران (۲۰۰۹) با طرح مثال موضوعی «بررسی علل پیشرفت تحصیلی دانش‌آموزان در مدرسه X»، به سه حالت معمول در پژوهشهای انجام

بیشترین فراوانیهای مشاهده شده مربوط به روشهای کمی همبستگی، علی - مقایسه‌ای، هنجاریابی، آزمایشی و شبه آزمایشی است. این در حالی است که هیچ مطالعه‌ای با روی‌آورد کیفی اعم از قوم‌نگاری، مطالعه موردی و یا تحلیل محتوای کیفی در مجله‌های مورد بررسی به چاپ نرسیده است.

جدول ۵.

توزیع روشهای مطالعه در مقاله‌های روان‌شناختی

روش مطالعه	n	%
همبستگی	۱۲۶	۳۹/۷
علی - مقایسه‌ای	۴۶	۱۴/۵
هنجاریابی	۳۰	۹/۵
آزمایشی	۳۶	۱۱/۴
شبه آزمایشی	۲۸	۸/۸
پیمایشی	۱۹	۶/۰
مروری	۱۵	۴/۷
تک آزمودنی	۳	۰/۹
تحلیل محتوا (کمی)	۳	۰/۹
مروری	۹	۲/۸
تلفیقی	۲	۰/۷
مجموع	۳۱۷	۱۰۰

بحث

با توجه به یافته‌های ارائه شده، توجه پژوهشگران کشور در قلمرو روان‌شناسی معطوف به تمامی موضوعهای این رشته نبوده است. عدم وجود مقاله در برخی از موضوعها مانند روان‌شناسی ورزش، روان‌شناسی حیوانی، روان‌شناسی نظامی، روان‌شناسی رسانه و روان‌شناسی شغلی می‌تواند حاصل کمبود یا فقدان این گرایشهای دانشگاهی به خصوص در مقاطع تحصیلات تکمیلی باشد. به نظر می‌رسد که ایجاد و توسعه رشته‌ها در داخل کشور و برنامه‌ریزیهای کلان توسعه آموزش عالی به جای آنکه بر نیازهای واقعی جامعه و نتایج نیازسنجیهای علمی مبتنی باشند، بیشتر معطوف به وجود نیروی انسانی متخصص بوده است. همچنین محدودسازی اعزام دانشجو در رشته‌های علوم انسانی از جمله روان‌شناسی به خارج از کشور، باعث شده تا تربیت متخصص در قلمرو روان‌شناسی بیشتر به رشته‌های روان‌شناسی عمومی، بالینی، مشاوره

شده پرداخته و عنوان می‌دارد که پاسخدهی معمولاً در یکی از این سه قالب کمی رخ می‌دهد: ۱) شناخت علل پیشرفت از طریق مقایسه با دانش‌آموزان مدرسه‌ای دیگر (علی - مقایسه‌ای)، ۲) مصاحبه با دانش‌آموزان، والدین و کادر مدرسه در جهت شناسایی علل (پیمایشی) و ۳) جمع‌آوری داده‌های مختلف به عنوان عوامل پیش-بینی‌کننده پیشرفت تحصیلی (همبستگی براساس مدلی رگرسیونی). وی سپس به نقد هر یک از این سه روش پرداخته و پیشنهاد می‌کند که پژوهشگر می‌تواند با غوطه‌وری در بافت اجتماعی مدرسه و براساس روی‌آوردی خرد-گرایانه و پدیدارشناختی، به درک بلاواسطه‌ای از علل پیشرفت نائل آید. این در حالی است که بسیاری از موضوعهای مرتبط با روان‌شناسی از قبیل روان‌شناسی اجتماعی، روان‌شناسی مدرسه، روان‌شناسی سازمانی، روان‌شناسی بالینی و سلامت، نیازمند استفاده از روشهای متکی بر روی‌آورد کیفی هستند. نتایج مطالعه حاضر نشان-دهنده آن است که پژوهشگران تقریباً از چنین روشهایی بهره نبرده‌اند. ضمن آنکه همسو با یافته‌های شعبانی‌ورکی (۱۳۸۵ الف) و لطف‌آبادی و دیگران (۱۳۸۵) تقریباً در تمامی موارد بررسی شده، اشاره‌ای به روش‌شناسی پژوهش و ارتباط روش با روی‌آورد معرفت‌شناختی پژوهشگر وجود نداشته است. این در حالی است که به‌زعم مکسول (۲۰۰۵)، روشهای انتخاب شده توسط یک پژوهشگر باید در ارتباط روشن با پارادایمهای فلسفی او باشد. روشنگری این پارادایمها از طرق مختلف و از جمله «یادداشت هویتی پژوهشگر»^۱ می‌تواند اعتماد بیشتری را برای مخاطبان به دنبال داشته باشد. یافته‌های پژوهش حاضر با گزارش چان، سیو و تام (۲۰۰۹) که توجه پژوهشگران برخی از رشته‌ها را محدود به موضوعهای خاص و روشهایی معین در پژوهش می‌دانند، همسوست. ضمن آنکه حتی در قلمروهایی مانند مهندسی نیز توجه برخی روش‌شناسان پژوهشی معطوف به مطالعات کیفی شده و از اندک بودن این نوع مطالعات در مقابل پژوهشهای کمی، ابراز تأسف

می‌کنند. (برای مثال: کورولونگبرگ و داگلاس، ۲۰۰۸). با عنایت به آنچه گذشت، می‌توان محدودیتهای استفاده از تحقیقات کیفی در مطالعات روان‌شناختی را به عوامل زیر منسوب کرد: سیطره مطالعات کمی و پارادایمهای فلسفی آن بر مطالعات روان‌شناختی، دشواری بیشتر مطالعات کیفی در مقایسه با مطالعات کمی، عدم امکان استفاده از مطالعات کیفی در تمامی موضوعهای روان-شناختی، طولانی‌بودن زمان پژوهش در مطالعات کیفی و عدم آشنایی کافی دانشجویان و فارغ‌التحصیلان روان-شناسی با مطالعات کیفی.

از دیگر نتایج این پژوهش که به عنوان محدودیت نیز قابل اشاره هستند، می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:
- در تعداد قابل توجهی از مقاله‌های چاپ شده اشاره‌ای به روش پژوهش نشده است.

- در بیان روش پژوهش مقاله‌های منتشر شده، اشکالات متعددی وجود دارد. در برخی از مقاله‌ها، برای معرفی روش پژوهش تنها به روش نمونه‌برداری و یا ابزار جمع‌آوری داده‌ها و یا آزمون آماری اشاره شده است مثلاً در معرفی روش تحقیق آورده شده است: تصادفی ساده! در مواردی نیز روش تحقیق معرفی شده فاقد همسویی با فرضیه‌ها و سؤالها و شیوه جمع‌آوری داده‌ها بوده است!

- عدم طبقه‌بندی تخصصی در دو قلمرو روان‌شناسی و علوم تربیتی، منجر به چاپ مقاله‌هایی از حیطة علوم تربیتی (مثل مدیریت آموزشی) در مجله‌های کاملاً تخصصی روان‌شناسی شده است.

براساس یافته‌های این مطالعه، موارد زیر پیشنهاد می‌شوند:

- سازمان نظام روان‌شناسی با تأسی به نیازهای شناخته شده ملی و کسب تجربه‌های بین‌المللی انجمنهایی مانند انجمن روان‌شناسی امریکا، باید نسبت به شکل‌دهی گروههای تخصصی مانند روان‌شناسی نظامی و یا جنایی مبادرت کند و با حمایت از این گروهها، زمینه ایجاد نشریه و نشستهای تخصصی و مستمر را فراهم آورد.

۱. memo منظور یادداشتی است که پژوهشگر در آن به معرفی خود پرداخته و مواردی مانند تاریخچه زندگی، پارادایم فلسفی و برخی از ارزشهای مورد توجه خوشتن را منعکس می‌کند.

دلاور، ع. (۱۳۸۵). مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی. تهران: رشد.

ساروخانی، ب. (۱۳۸۵). روشهای تحقیق در علوم اجتماعی (جلد اول). تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

سرمد، ز.، بازرگان، ع. و حجازی، ا. (۱۳۷۸). روشهای تحقیق در علوم رفتاری. تهران: آگاه.

شعبانی ورکی، ب. (۱۳۸۵ الف). نقد روش‌شناسی تحقیقات تربیتی در ایران. فصلنامه تعلیم و تربیت. ۲۲ (۱)، ۴۲-۱۱.

شعبانی ورکی، ب. (۱۳۸۵ ب). منطقی پژوهش در علوم تربیتی و اجتماعی: جهت‌گیری نوین. مشهد: به نشر.

صاحبی، ع. (۱۳۸۲). روش تحقیق در روان‌شناسی بالینی. تهران: سمت.

گال، م.، بورگ، و. و گال، ج. (۱۳۸۷). روشهای تحقیق کمی و کیفی در علوم تربیتی و روان‌شناسی (جلد اول). ترجمه: ا. ر. نصر و دیگران. تهران: دانشگاه شهید بهشتی و سمت (تاریخ انتشار اثر اصلی، ۲۰۰۶).

لطف‌آبادی، ح.، نوروزی، و. و حسینی، ن. (۱۳۸۶). بررسی آموزش روش‌شناسی پژوهش در روان‌شناسی و علوم تربیتی ایران. نوآوریهای آموزشی ۶ (۲۱)، ۱۴۰-۱۰۹.

نادری، ع. و سیف‌نراقی، م. (۱۳۸۵). روشهای تحقیق و چگونگی ارزشیابی آن در علوم انسانی (با تأکید بر علوم تربیتی). تهران: ارسباران.

هولستی، ل. ر. (۱۳۸۰). تحلیل محتوا در علوم اجتماعی. ترجمه ن. سالرزاده امیری، چاپ دوم. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی (تاریخ انتشار اثر اصلی، ۱۹۶۹).

هومن، ح. ع. (۱۳۷۳). پایه‌های پژوهش در علوم رفتاری (شناخت روش علمی). تهران: پارسا.

هومن، ح. ع. (۱۳۸۵). راهنمای پژوهش کیفی. تهران: سمت.

American Psychological Association (2009). *Divisions of the American Psychological Association*. Retrieved 15 April 2009 from <http://www.apa.org/about/division.html>.

Ary, D., Jacobs, L. C., & Razavieh, A. (1996). *Introduction to research in education*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

Bogdan, R. C., & Biklen, S. K. (2007). *Qualitative*

- گروههای آموزشی روان‌شناسی در دانشگاههای کشور باید نسبت به ایجاد و توسعه رشته‌های جدید و متناسب با نیازهای واقعی مبادرت کنند و برای تأمین استادان متخصص و توانمند از دیگر دانشگاههای داخل و خارج کشور طلب مساعدت نمایند. بدیهی است که شورای گسترش وزارت علوم در صدور مجوز رشته‌های جدید باید به اهمیت ایجاد یک رشته - گرایش برای پاسخدهی به نیازهای واقعی کشور، توجه بیشتری را مبذول کند.

- دولتمردان و قانونگذاران کشور نسبت به ایجاد و تأمین تسهیلات بیشتر برای ادامه تحصیل دانشجویان مقاطع تحصیلات تکمیلی در رشته - گرایشهای مورد نیاز کشور اقدام کنند و با اعطای بورس و یا امتیازهایی خاص به دانشجویانی که قصد ادامه تحصیل در زمینه‌های معین را دارند، امکان وجود افراد متخصص در تمامی گرایشهای روان‌شناسی را فراهم آورند.

- به منظور آشنایی بیشتر دانشجویان با روی‌آوردهای کیفی و روشهای تحقیق مربوط به این روی‌آورد، کمیته‌های برنامه‌ریزی درسی دانشگاهها نسبت به بازنگری دروس روش تحقیق در مقاطع مختلف رشته روان‌شناسی اقدام کنند و استادان راهنمای پایان‌نامه، دانشجویان را نسبت به انجام برخی از مطالعات که امکان مطالعه آن از طریق روشهای کیفی ممکن است، ترغیب نمایند.

منابع

اتکینسون، ر.، اتکینسون، ر.، اسمیت، ا.، بزم، د. و هوکسما، س. (۱۳۸۵). *زمینه روان‌شناسی هیگارد* (جلد اول). ترجمه ح. رفیعی و دیگران. تهران: ارجمند (تاریخ انتشار اثر به زبان اصلی، ۲۰۰۳).

احمدی، ا. ع. (۱۳۸۷). تحلیل ثانویه اطلاعات ارزشها و نگرشهای ایرانیان در سالهای ۱۳۷۹ و ۱۳۸۲ (گزارش پژوهش). تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.

بیابانگرد، ا. (۱۳۸۷). روشهای تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی (جلد ۲)، چاپ دوم. تهران: دوران.

حافظنیا، م. ر. (۱۳۸۵). *مقدمه‌ای بر روش تحقیق در علوم انسانی*. تهران: سمت.

Meta-analysis of JEE articles. Washington. Retrieved 18 January, 2009 from <http://Proquest.umi.com>.

Mahram, B. (2009). *Qualitative approach in studies of applied psychology in social environment*. Article presented in 13th International Conference of applied psychology. India, 30 Jan-1 Feb, 2009.

Maxwell, J. A. (2005). *Qualitative research design* (2nd ed.) California: sage.

Streiner, D. (2008). Qualitative research in psychiatry. *Canadian Journal of Psychiatry*, 53 (3), 135. Retrieved 18 January, 2009 from <http://proquest.umi.com>.

research for education: An introduction to theories and methods (5th ed). New York: Pearson.

British Psychological Society (2009). Retrieved 15 April, 2009 from <http://www.bps.org.uk/networks/divisions>.

Chan, K. C., Seow, G. S., & Tam, K. (2009). *Ranking accounting journals using dissertation citation analysis: A research note*. Retrieved 27 August, 2009 from <http://proquest.umi.com>.

Creswell, W. J. (2007). *Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches*. London: Sage.

Koro-Ljungberg, M., & Douglas, E. P. (2008). *State of qualitative research in engineering education:*